

Doorpakken op Digitalisering

In gesprek over DIGITAAL Burgerschap

Docent
Marlies Blaauw

Schrijver
Khalid Boudou

Bestuurder
Mirjam Koster

'Laat literatuur aansluiten bij hun belevingswereld. Vraag je af: wat houdt studenten bezig, ook online?'

Colofon

Concept:

Paulien de Jong

Tekst:

Annelies Peters

Eindredactie:

Harriët Leget, Jaap van Gils, Paulien de Jong

Fotografie:

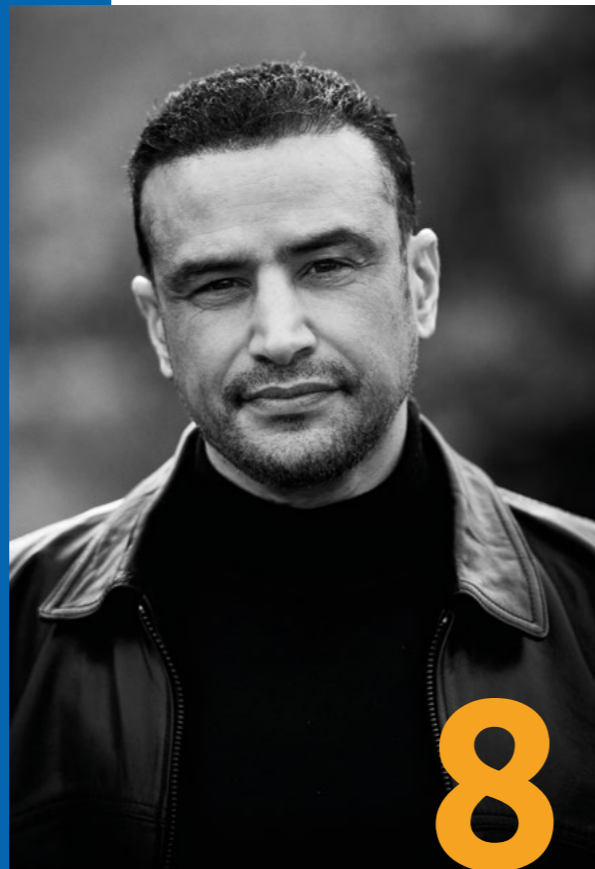
Henk van Raaij, Mark Uyl

Vormgeving:

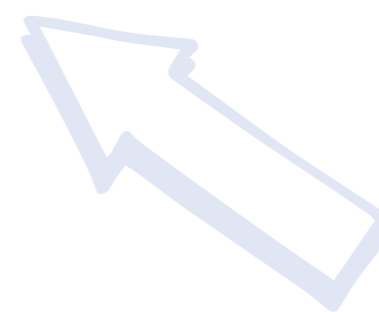
Optima Forma bv, Voorburg

publicatiesdoorpakken.nl

'Als docent hoef je echt niet alles te weten'

'Burgerschap raakt allerlei vakgebieden, dus het is de vraag welke plek het moet krijgen in het curriculum'

Inhoud

Voorwoord	5
Digitaal burgerschap & creativiteit Jaap van Gils en Harriët Leget	6
Digitaal burgerschap & literatuur Khalid Boudou	8
Digitaal burgerschap & lesgeven Petra Holstein	10
Digitaal burgerschap & lesmateriaal Marlies Blaauw en Leo van Ast	12
Digitaal burgerschap & het curriculum Mirjam Koster	14
Digitaal burgerschap & netwerken Margriet Overmeijer en Ellen Heijne	16
Nawoord	18

‘Het thema is niet klaar, maar blijft door bewegen onder het Expertisepunt Burgerschap.’

Blijven werken aan burgerschapsvorming

In 2019, tijdens de start van het programma Doorpakken op Digitalisering, besloten betrokken bestuurders van verschillende mbo-instellingen in het land dat het burgerschapsvraagstuk in mbo-scholen moest worden uitgebreid met een digitale component.

Trudy Vos

De burger in de 21e eeuw is zowel burger in het digitale (online) domein als in de offline wereld. Nadenken over AI, invloed van technologie op de student, de omgeving van die student en de hele wereld, in gesprek gaan over (digitale) normen en waarden; het zijn allemaal onderwerpen die meer aandacht zouden moeten krijgen in het mbo.

Daar is de afgelopen jaren veel energie in gestoken. Een divers samengesteld team Digitaal Burgerschap heeft zich in mbo-land laten zien en horen (podcasts!) en er zijn producten opgeleverd waar scholen echt mee aan de slag kunnen. Dit heeft ertoe geleid dat het thema nu niet als “klaar” in de kast gaat, maar door blijft bewegen onder het [Expertisepunt Burgerschap](#).

Alice Muller

Als bestuurders van twee grote scholen, hebben we aan onze collega's laten zien dat we door landelijk samenwerken (ook met o.a. hbo en bibliotheken) meer bereiken. Door aandacht te geven, door ruimte te creëren bij enthousiaste docenten, en studenten te betrekken bij het inrichten van het onderwijs door aan te sluiten bij hun belevingswereld.

Het team Digitaal Burgerschap is een bijzondere groep zeer bevoegen collega's, samengesteld vanuit diverse mbo-instellingen uit het hele land. Het thema is in de breedte en in de diepte uitgewerkt, uitgeplozen en uiteindelijk terecht gekomen in een publicatie, met een stappenplan, een checklist, materialen, workshops en lezingen.

Met onze scholen deden we daar ons voordeel mee, ook konden we zo nu en dan als voorbeeld dienen.

Het thema maakte een grote stap naar de vezels van mbo-scholen maar zit daar nog niet helemaal in. Laten we dus de inspirerende voorbeelden in deze publicatie ter harte nemen en met z'n allen blijven werken aan burgerschapsvorming. Voor de offline én online maatschappij.

Trudy Vos
ROC van Twente

Alice Muller
Firda, (voorheen ROC Friese Poort)

Expertisepunt
Burgerschap

Wat hebben creativiteit en digitaal burgerschap met elkaar te maken?

Alles, zeggen JAAP VAN GILS en HARRIËT LEGET, respectievelijk aanvoerder en verbinder van het thmateam Digitaal Burgerschap van [Doorpakken op Digitalisering](#). “Creativiteit en kritisch denken zijn essentieel om te kunnen leven, leren en werken in een digitaliserende samenleving.”

De kracht - en misschien ook wel noodzaak van - creativiteit komt mooi naar voren tijdens het derde werkatelier (zie kader) bij Cibap Zwolle, een initiatief van het [Expertisepunt Burgerschap mbo](#). Harriët en Jaap verdiepen zich samen in het thema met burgerschapsdocenten en beleidsmakers van tien verschillende mbo-scholen. Het werkatelier begint met ‘het stille wandgesprek’, een werkvorm waarbij alle deelnemers op een flip-over hun gedachten en associaties zetten bij de vraag: Wat vind jij belangrijk bij burgerschapsonderwijs? Dit gebeurt in stilte en iedereen krijgt evenveel tijd om zijn punten op te schrijven. Het idee is dat mensen via de wand op elkaar reageren. Dat kan met een vraag, via een tekening, een woord, een tekst. Na tien minuten verbreekt de trainer de stilte om te praten over ieders inzichten op de flip-over.

Het mooie van deze werkvorm is dat je op zo’n stille wand terugziet dat mensen even hun ‘ei’ kwijt kunnen, vertelt Jaap. “Je maakt je hoofd leeg en je richt je op het onderwerp door de prikkelende vragen of opmerkingen op de wand. Jouw inbreng roept ook weer vragen van anderen op met de mogelijkheid om daar op te reageren.”

‘Bereid studenten voor op de toekomst die creativiteit en kritisch burgerschap vereist’

Creatieve werkvormen

In de werkatelier-sessie zijn ook andere vormen gebruikt, zoals de ‘binnenkring-buitenkring’ met als doel actief luisteren en meeschrijven en het schrijven van een stukje over het ‘borgen’ (het thema van het werkatelier) wat de deelnemers deelden in een groepje en door vragen en teksten van andere weer konden aanpassen. In het tweede deel van de middag gingen scholen met elkaar aan de slag met een plan rond de vraag “Wat gaan we als school doen op het gebied van burgerschapsonderwijs en hoe borgen we de kwaliteit?” Dit plan werd in een snelkook-versie gemaakt, getoets aan collega’s van andere scholen en vervolgens uitgewerkt en gepitcht in een soort

‘podcastopname’. De deelnemers luisteren roulerend in groepjes naar elkaars plannen. Zo wil [Cibap](#) bijvoorbeeld studenten voeden met thema’s als duurzaamheid, kritische denkvaardigheden, reflectieve vaardigheden, et cetera. Studenten worden geïnspireerd om zelf impact te maken op de wereld en geven elkaar iets mee terug op een ‘geeltje’.

Ruimte voor burgerschapsonderwijs

De podcast van Harriët en Jaap heeft een wat andere insteek dan de rest omdat zij niet vanuit een school maar vanuit het programma [Doorpakken op Digitalisering](#) deelnemen. In hun podcast is de boodschap: De student heeft recht op onderwijs dat zelfvertrouwen, kennis, inzicht en vaardigheden biedt om burger te zijn in een steeds veranderende digitale samenleving. De docent heeft daarvoor ruimte en tijd nodig en wordt gesteund door de visie van de organisatie. Jaap en Harriët vertellen het verhaal over digitaal burgerschap om scholen te inspireren zodat zij studenten kunnen helpen met het ontrafelen van de digitale wereld. Ze gaan in op vragen als: wat is *fake news*? Hoe kom je online in contact met de overheid? “Studenten hebben op het

Werkateliers en verenigingsafspraken

Bijdragen aan de ontwikkeling van studenten tot kritisch denkende burgers die zich kunnen redden in de (digitale) samenleving. Dat is het doel van (digitaal) burgerschapsonderwijs in het mbo. Om dit burgerschapsonderwijs te versterken maakte de mbo-sector vijf verenigingsafspraken:

- 1 Elke school expliciteert een visie op burgerschap en maakt deze zichtbaar.
- 2 Scholen stellen docenten aan op basis van het bekwaamheidsprofiel (en scholen waar nodig bij).
- 3 Scholen nemen burgerschap op in de PDCA-cyclus.
- 4 Scholen prioriteren burgerschap en reserveren tijd en budget.
- 5 De inspanningsverplichting in het Examen- en kwalificatiebesluit wordt versterkt.

Deze verenigingsafspraken waar alle mbo-scholen zich aan moeten houden, staan centraal in de vier werkateliers die Expertisepunt Burgerschap mbo organiseerde voor mbo-scholen. In de werkateliers worden de verenigingsafspraken met elkaar verkend, geïdentificeerd en expliciet gemaakt.

Wil je weten hoe de deelnemende scholen de werkateliers hebben ervaren? In de loop van het jaar komen er podcasts beschikbaar. Houd de website van het [Expertisepunt Burgerschap mbo](#) in de gaten.

vmbo bijvoorbeeld al lang geleerd hoe de Tweede Kamer in elkaar zit,” vertelt Jaap. “Maar weten niet hoe je zorgtoeslag of een DigiD aanvraagt. Terwijl die kennis nodig is om je straks te kunnen redden in de maatschappij.” Maar er is hoop, Jaap, zelf ook docent (op het Techniecollege in Rotterdam, red.) ziet dat het mbo een beweging maakt: “Docenten zien in dat het niet meer gaat om studenten voorbereiden op een specifiek beroep, maar om begeleiden in hoe zij zich een leven lang kunnen blijven ontwikkelen, meebewegen met (digitale) ontwikkelingen en daar op worden voorbereid, daar kritisch naar leren kijken en een gefundeerde mening bij vormen.”

Kunstenaar Dries Depoorter

Wat Jaap en Harriët meenemen uit dit derde werkatelier? “Dat we goed moeten nadenken over hoe we digitaal burgerschap in combinatie met de verenigingsafspraken kunnen borgen in het onderwijs zodat er nóg mooier en rijker (digitaal) burgerschapsonderwijs ontstaat.” Hoe? “Door docenten te

voeden met materiaal, tips en methodes en door elkaar te inspireren, binnen en buiten de school.” Digitaal burgerschap is volgens Jaap bij uitstek een onderwerp om met je team te bespreken, “omdat je het thema aan alle vakken kan koppelen. Denk aan een begroting maken bij het vak rekenen of nieuwsberichten analyseren bij het vak Nederlands.”

Ook kunst en technologie lenen zich volgens Jaap goed om het gesprek over burgerschap op gang te brengen. “Voor de kunsttentoonstelling *The Glass Room over data en privacy*, bedacht Mediakunstenaar [Dries Depoorter](#) bijvoorbeeld een speciale automaat waarmee je in een paar seconden nieuwe volgers of vind-ik-leuks kunt kopen voor je Instagram, Twitter, Facebook of YouTube-account. Zo’n kunstuiting sluit prachtig aan bij de leefwereld van de student en levert nuttige gesprekken op over privacy en de grenzen van wat je ethisch verantwoord vindt.”

‘Internet is een schijnwereld, dat maakt het moeilijk om je eigen identiteit te ontdekken’

Schrijver Khalid Boudou:

‘Verhalen leren je om kritisch na te denken’

Veel mensen kennen hem van zijn succesvolle boeken *Het schnitzelparadijs* en *Pizzamafia*. Maar KHALID BOUDOU is niet alleen schrijver; hij was tot 2018 docent Nederlands op een middelbare school en tegenwoordig geeft hij lezingen en workshops op scholen in het land. We gingen met hem in gesprek over zijn lezingen en hoe hij daarin literatuur aan (digitaal) burgerschap verbindt.

Waar gaan je lezingen en workshops over?

“Over van alles. Meestal is het zo dat een school een lessenreeks rondom een bepaald thema heeft bedacht. En dat ze mij dan via de Schrijverscentrale uitnodigen om daar een lezing over te geven. Ook geef ik schrijfworkshops op het vmbo en mbo voor Passionate Bulkboek, een organisatie die zich inzet voor leesbevordering onder jongeren. Al met al werk ik al een jaar of twintig in het onderwijs, naast mijn schrijfwerkzaamheden. Ik werk heel graag met jongeren, omdat ik het mooi vind om ze te helpen in de zoektocht naar wie ze zijn.”

Hoe verbind je literatuur aan burgerschap?

“Het belangrijkste is om literatuur aan te laten sluiten bij hun belevingswereld. Dus: wat houdt leerlingen en studenten bezig, ook online? En hoe passen verhalen daarbij? Mijn jeugdboek *Pizzamafia* gaat bijvoorbeeld over de verhouding tussen een vader en zoon en over mannelijkheid. Daar koppel ik dan de filmpjes van Andrew Tate aan. Deze influencer is bekend van zijn video’s op YouTube en TikTok, waarin hij controversiële uitspraken doet over vrouwen en de lhbtq-gemeenschap. Veel jonge jongens kijken tegen hem op en zien in hem een stoere, rijke gast. Maar wat zegt hij nou eigenlijk? Zijn mannen echt te soft? Wat verwachten vrouwen van mannen? En wakkert Tate met zijn video’s vrouwen- en homohaat aan of niet? Over dit soort vragen ga ik dan met de klas in gesprek.”

Hoe bereik je de studenten?

“Zoals ik al zei, is het heel belangrijk om te weten wat er onder jongeren speelt en daarop in te haken. Het liefst met een beetje humor. Zo krijg je ze sneller mee en wordt er ook af en toe gelachen. Verder zorg ik voor veel variatie en interactie, zodat het niet saai wordt. En ik leg uit wat verhalen met je kunnen doen. Tegenwoordig vliegen de meningen je om de oren en wordt het vuur heel snel aangewakkerd, vooral op internet. Ik probeer studenten

te leren dat je niet altijd meteen hoeft te zeggen wat je ergens van vindt. Je kunt ook eerst stil zijn, onderzoeken hoe iets in elkaar steekt en echt naar elkaar luisteren, voor je je mening geeft. Verhalen kunnen zorgen voor die vertraging en leren je om kritisch na te denken.”

Merk je verschil tussen de jongeren van nu en die van twintig jaar geleden?

“Zeker. Helaas lezen jongeren veel minder dan twintig jaar geleden. Tegelijkertijd hebben ze vaker last van mentale problemen, door de hoge verwachtingen die ze zichzelf opleggen en de onrealistische beelden die ze zien op social media. Een bijbaantje waarmee je een paar euro per uur verdient, zien veel jongeren niet meer zitten. Door bekende influencers en YouTubers hebben zij enorme bedragen in hun hoofd van wat je kunt verdienen. Totaal niet realistisch en het maakt uiteindelijk alleen maar onzeker als het niet lukt. Internet is een schijnwereld waarin het heel moeilijk is om je eigen identiteit te ontdekken. Daarom wil ik laten zien dat boeken je kunnen helpen in de zoektocht naar wie je bent en wie je wil zijn. Want ook de personages in verhalen zijn zoekende. Die herkenning is fijn en heel belangrijk.”

Aan welke boeken heb je zelf veel gehad als puber?

“Ik las veel Amerikaanse literatuur, zoals *The Catcher in the Rye* van Salinger en de boeken van Charles Bukowski. En omdat ik ben geboren in Marokko, las ik graag Arabische literatuur, bijvoorbeeld van de Egyptische schrijver Nagieb Mahfoez. Daar herkende ik mezelf en mijn afkomst in. Maar ik las ook graag boeken van Nederlandse schrijvers zoals Joost Zwagerman en Ronald Giphart. Verhalen kunnen je geruststellen: het leven is nou eenmaal chaotisch en alle pubers twijfelen, net als jij. Dat is de kracht van literatuur. Dus mijn advies is: kruip eens wat vaker op de bank met een boek in plaats van de hele middag op je telefoon te scrollen.”

Over Khalid Boudou

Khalid Boudou is geboren in Marokko en woont sinds zijn vierde jaar in Nederland. In 2001 debuteerde hij met *Het schnitzelparadijs*. Het boek kreeg veel lof en werd in 2002 bekroond met Het Gouden Ezelsoor, de prijs voor het best verkochte debuut. In 2007 verscheen zijn eerste jeugdroman, *Pizzamafia*. Ook dit boek kreeg goede recensies en werd bekroond met de Jonge Jury debuutprijs.

Zowel *Het schnitzelparadijs* als *Pizzamafia* werden verfilmd. Daarnaast schreef Khalid columns voor onder andere het AD en BNR Nieuwsradio en tussen 2013 en 2018 was hij leraar Nederlands in het voorgezet onderwijs. Momenteel geeft Khalid lezingen en workshops op scholen door heel het land en werkt hij aan een nieuwe jeugdroman.

Podcast met Remco Pijpers

Kennisnet-adviseur Remco Pijpers maakte recent een podcast met Khalid Boudou. Ze spreken over hoe de digitaliserende wereld doorwerkt in de klaslokalen en op welke manier scholen daarop kunnen inspelen.

Luister de podcast [hier](#)

Ben je online dezelfde persoon als in het echt?

Wat heeft communicatie met beveiliging te maken? Wie heeft er wel eens van 'cancelen' gehoord? En hoe (a)sociaal ben jij eigenlijk online? Docent PETRA HOLSTEIN van het Drenthe College geeft een les over 'online identiteit' aan eerstejaars studenten Beveiliging.

Het is bijna weekend. De studenten hebben net het spel Jachtseizoen gespeeld rondom de school. Er zit dus nogal wat energie in de groep als ze het lokaal binnenkomen, maar gelukkig weet Petra precies hoe ze de klas rustig krijgt. In haar shirt met ctrl+c en ctrl+v – dat ze zelf ontwierp toen bleek dat studenten het lastig vonden om sneltoetsen te onthouden – wacht ze bij de deur. Ze groet iedereen en geeft een aantal studenten mee: “Volgende keer écht jullie uniform aan doen hoor”. Dat is namelijk verplicht in de opleiding Beveiliging, om alvast te wennen aan het werken in uniform en het nakomen van afspraken.

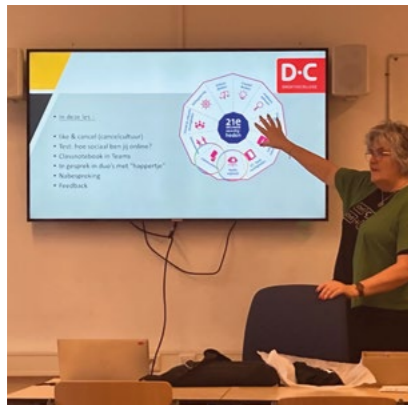
Cancelen

De les begint met een korte introductie over onlinecommunicatie en mediawijsheid. Petra heeft haar les opgehangen aan de [Week van de Mediawijsheid](#) die dit jaar als thema heeft: *Like en Cancel #houhetsociaal*. “Weet iemand wat cancelen is?”, vraagt ze. “En wie is misschien zelf weleens gecanceld?” Als een student zegt dat cancelen vooral bij bekende Nederlanders gebeurt, vertelt Petra hoe ze zelf jaren terug op Twitter een bekende Nederlander aansprak op een onaardige tweet over een te dik kind: “Dat was in 2011. Ik zat toen net op Twitter en vond die tweet echt niet kunnen, dus ik zei er wat over. De reactie van de BN’er was: ‘Ach, moet je jou zien met je zeven volgers’. De klas barst in lachen uit.

21e-eeuwse vaardigheden

Petra Holstein geeft digitale vaardigheden, burgerschap, LOB én rekenen. Daarnaast is ze 2,5 dag per week DigiCoach. In die rol ondersteunt ze onder andere docenten bij het gebruik van digitale hulpmiddelen en het vormgeven van blended onderwijs. Petra schreef het jaarprogramma voor het vak digitale vaardigheden en digitaal burgerschap. “Daarin staan de 21e-eeuwse vaardigheden

‘Ik koppel de lessen zoveel mogelijk aan het beroep en ik kijk steeds naar de actualiteit’

centraal. Ook koppel ik de lessen zoveel mogelijk aan het beroep. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van portofoons in de opleiding Beveiliging”, vertelt Petra. “En ik kijk steeds naar de actualiteit. De les van vandaag hangt bijvoorbeeld samen met de Week van de mediawijsheid en rondom de Week van het Geld staat een lessenserie over geld op het programma.”

Fatshamen

Op het digibord verschijnt een telefoonscherm waarin een fictief appgesprek wordt gevoerd. Duidelijk is dat iemand uit die groep belachelijk wordt gemaakt om haar gewicht. Ook is te zien dat een ander een appje typt om diegene te helpen, maar dat hij de tekst uiteindelijk weer weghaalt. “Fatshamen”, roept een student. “Ja, inderdaad”, zegt Petra. “Hoe zouden jullie reageren? Zouden jullie voor een ander opkomen?” “Ah, dit gebeurt in al mijn appgroepen”, antwoordt een student. “Zelfs op de app van mijn werk.” Ze neemt apps dus niet zo serieus. “Pas als je het serieus neemt, is het een belediging.”

Online test

De klas praat nog even over door en dan is het tijd voor een test: Hoe (a)sociaal ben jij online? De studenten kunnen daarvoor de QR-code scannen op het bord. De uitslag van test zetten ze in *Class Notebook*, zodat ze er ook nog even mee kunnen oefenen. Wie klaar is, mag alvast een happertje (een vingerspel met gevouwen papier, red.) komen halen bij Petra. De bedoeling is dat de studenten de vragen op het happertje in tweetallen bespreken. Vragen die erop staan zijn bijvoorbeeld: ‘Wat zijn de positieve kanten van social media?’, ‘Heb je weleens een haatcomment ontvangen? Hoe regaeerde je daarop?’ en ‘Wanneer heb jij het gevoel dat je online iemand kunt vertrouwen?’. Er wordt druk gediscussieerd in de klas. Petra loopt rond en gaat her en der met studenten in gesprek, terwijl op het digibord een grappig TikTok-filmpje van haar dochter verschijnt. Niet veel later zit de les er alweer op en lopen de studenten enthousiast het weekend tegemoet.

Verrassende vormen

Petra heeft variatie in onderwijsvormen tot kunst verheven. Ze verzint steeds nieuwe manieren om haar lessen levendig en actueel te maken. Zo koppelde ze een lessenserie over Excel aan het bijhouden van de stand van voetbalclub FC Emmen. “Of ik laat ze een paar weken een kasboek bijhouden in Excel. Dat doe ik dan zelf ook en dat leidt tot goede

gesprekken en mooie inzichten. Zo ‘ontdekte’ een student dat hij elke maand voor 50 euro eten kocht in de kantine en besloot daar meteen mee te stoppen.” Petra maakt ook veel gebruik van het open lesmateriaal van [Doe je digiding!](#) “Deze lessen zijn gekoppeld aan allerlei praktische zaken waar studenten mee te maken krijgen, zoals het aanvragen van een DigiD, rijbewijs of zorgtoeslag. Heel leerzaam dus. En mooi dat ik daar een bijdrage aan kan leveren.”

‘Er zijn zoveel interessante invalshoeken te verzinnen. Zo veelomvattend is digitaal burgerschap dus’

‘Een les is voor mij geslaagd als je de student aan het denken hebt gezet’

Hoe tillen we digitaal burgerschapsonderwijs naar een hoger plan? Dat was de vraag die ROC Noorderpoort in Groningen zichzelf ruim twee jaar geleden stelde. Het antwoord? Een complete [lessenserie digitaal burgerschap](#) die je gratis kunt downloaden op [Wikiwijs.nl](#). Docent burgerschap MARLIES BLAAUW is kartrekker van de lessenserie.

Digitaal burgerschap & lesmateriaal

Lessenserie

“Ongeveer tweeënhalf jaar geleden begonnen we bij Noorderpoort met het themateam Digitaal Burgerschap met pilots voor deze lessenserie. Sinds anderhalf jaar is de serie af en inmiddels is deze al aan meer dan honderd klassen gegeven. De serie is geschikt voor niveau 2-, 3- en 4-studenten. Voor niveau 1 is het waarschijnlijk te lastig, dus daar moeten we nog wat voor ontwikkelen”, vertelt Marlies. De lessenserie digitaal burgerschap bestaat uit acht lessen met steeds een ander thema. De eerste les gaat bijvoorbeeld over online identiteit. Verder zijn er lessen over privacy, algoritmes, kunstmatige intelligentie, fake en deepfake news, cybercrime en digitale balans. Binnenkort komt er een nieuwe versie van de lessenserie waarin wat wijzigingen zijn doorgevoerd. “Zo houden we de serie steeds actueel. We willen ook nog een les maken over online gokken. Er zijn zoveel interessante invalshoeken te verzinnen. Dat geeft wel aan hoe belangrijk en veelomvattend digitaal burgerschap is.”

Belevingswereld

Bewustwording en kritisch leren denken zijn de belangrijkste doelen van burgerschapsonderwijs, stelt Marlies. “Dus voor mij is een burgerschapsles geslaagd als de student aan het denken wordt gezet. Daarvoor moet je wel aansluiten bij hun belevingswereld. Dus luister wat er speelt onder studenten en haak daarop in.’ Hoe ze dat doet? ‘Expliciet vragen wat in de belevingswereld van de studenten afspeelt heeft geen zin. Studenten hebben daar vaak geen antwoord op als je het direct vraagt. Ik ga ook niet in

Achter de schermen bij Wikiwijs

LEO VAN AST is leermiddelenspecialist en helpt bij het plaatsen van lesmateriaal over digitaal burgerschap op Wikiwijs, een platform van en voor docenten. “Tot een paar maanden geleden stond het lesmateriaal over digitaal burgerschap op de site van het Kennispunt MBO Burgerschap van de MBO Raad. Alleen was dat niet helemaal de juiste plek. Zo kwam Wikiwijs in beeld. Het Kennispunt heeft alle scholen die materiaal op hun site hadden staan, benaderd met de vraag of het mocht worden overgezet naar Wikiwijs”, vertelt Leo. “Op Wikiwijs is een themapagina Burgerschap aangemaakt met verschillende subthema’s, waaronder Digitaal Burgerschap. Hier kunnen docenten hun eigen lesmateriaal plaatsen dat ze met anderen willen delen. Daar help ik ze bij. Ook controleer ik of alle opdrachten nog actueel zijn. Werken de links? Bestaan de internetpagina’s nog? En staan er geen achterhaalde verwijzingen in? Alles wat op Wikiwijs staat, is voor iedereen vrij toegankelijk. Dat is het mooie van open leermaterialen.”

Over Marlies Blaauw

Marlies is docent burgerschap bij Noorderpoort en kartrekker van de lessenserie digitaal burgerschap. Ze werkte daarnaast mee aan het themateam Digitaal burgerschap van Doorpakken op Digitalisering. Dit team werkte drie jaar lang aan het integreren van digitaal burgerschap in het onderwijs. “Digitalisering heeft ontzettend veel invloed op ons leven. Het is dus heel belangrijk om hier vanuit een maatschappelijke context aandacht aan te besteden. En om studenten kritisch te leren kijken en denken.”

mijn pauze bij studenten staan. Wat ik doe is tussen de regels door luisteren als studenten met elkaar kletsen in de klas. Zo hoorde ik laatst iemand zeggen dat hij 70 euro had verloren tijdens het online gokken. Dat is een mooi aanknopingspunt voor een les Digitaal Burgerschap.’

Als docent hoef je echt niet álles te weten, relateert ze. ‘Veel docenten denken dat ze boven de stof moeten staan, maar dat is helemaal niet zo. Het is juist krachtig om toe te geven dat je niet alles weet of daar niet zo zeker van bent. Ik stel soms voor om het samen uit te zoeken en als het een ingewikkelde casus is, zoek ik het zelf uit en kom ik er de volgende les op terug. Niemand heeft de wijsheid in pacht.’

Marlies en haar collega’s krijgen veel positieve reacties op de lessen, ook van de studenten. ‘Zij vinden vooral de lessen over cybercrime en online identiteit leerzaam en zijn enthousiast over de interactieve werkvormen. In de les over kunstmatige intelligentie mogen ze bijvoorbeeld zelf een kunstwerk maken met een AI-programma. Er staan trouwens nog meer mooie lessen over digitaal burgerschap op Wikiwijs, zoals ‘Ik data dus ik ben’ en ‘Online grensoverschrijdend gedrag’. Dus docenten: doe er je voordeel mee!”

Check [hier](#) de lessenserie:

‘Digitaal burgerschap bestaat volgens mij niet’

“Er is toch ook geen analogo burgerschap?”, vraagt Mirjam Koster, bestuurder bij het Graafschap College en voorzitter van MBO Digitaal. “Over hoe digitaal onze wereld is, kun je discussiëren. Maar dat iedereen in meer of mindere mate met digitalisering te maken heeft, staat buiten kijf. Daarom beschouw ik het als een wezenlijk onderdeel van het burgerschaps-onderwijs. Of beter gezegd: van het hele beroepsonderwijs”

In plaats van over digitaal burgerschap spreekt Mirjam liever over: burgerschap in een digitaliserende samenleving. “Het digitale aspect komt namelijk overal in terug. Denk aan de inzet van knuffelhonden voor mensen met dementie, robots en drones in de bouw, maar ook het gebruik van DigiD. Het is bijna niet meer mogelijk om iets aan te vragen zonder dit digitale identificatiemiddel. Een belangrijke vraag in het onderwijs is dus: ‘Wat doet digitalisering met je, als mens, burger, medewerker of student?’

Onderwijs op maat

Het mbo heeft een drievoudige kwalificatieopdracht. Dit houdt in dat studenten worden opgeleid voor een vak, voor een vervolgopleiding én voor goed burgerschap. Mirjam: “Het mbo heeft dus een heel brede opdracht, waarbij digitalisering een steeds grotere rol speelt. Of het nu gaat om een 16-jarige student of om een zij-instromer die in eerdere opleidingen heel andere, niet-digitale vaardigheden heeft opgedaan.” Mirjam vertelt dat het Graafschap College ongeveer 10.000 studenten heeft, van wie 10 procent ouder is dan dertig jaar. “Iemand van dertig die een bedrijfsopleiding volgt, hoeft meestal niet hetzelfde te leren als iemand die net van de middelbare school komt. Daarom willen we onderwijs op maat bieden. Zeker als het gaat om burgerschap. Laatst sprak ik bijvoorbeeld een herintreder die jarenlang kapster was geweest en nu iets in de ict wilde gaan doen. Omdat ze digitaal minder vaardig was, wilde ze eerst haar digitale basiskennis bijspijkeren. Het is dus belangrijk dat er in ons curriculum ook aandacht is voor digitale basisvaardigheden. Of dat dan beroepsvaardigheden of burgerschapsvaardigheden zijn? Ja, zeg het maar. Ik denk dat burgerschap overal doorheen loopt.”

Digitaal burgerschap & het curriculum

Naoberschap

Van een programma over mediawijsheid tot het samenwerken met studenten aan de andere kant van de wereld. In het onderwijs van het Graafschap College komt burgerschap op allerlei manieren terug. “Vorige week hebben we bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan sexting en kwamen slachtoffers vertellen over de impact. Burgerschap raakt allerlei vakgebieden, dus het is de vraag welke plek het moet krijgen in het curriculum. Daarover is in de mbo-sector een fundamenteel gesprek gaande. Bovendien hebben de MBO Raad en de mbo-sector vijf verenigingsafspraken gemaakt over burgerschap.” Een van die afspraken is: ‘Elke school expliciteert een visie op burgerschap en maakt deze zichtbaar’. Heel belangrijk volgens Mirjam. “Nu zijn er vaak nog te veel verschillen tussen opleidingen als het gaat om burgerschap. Het is dan ook zinvol om als school in kaart te brengen wat je visie hierover is en wat je minimaal wil aanbieden.” Zo is naoberschap voor het Graafschap College belangrijk, vertelt Mirjam. “Naar elkaar omkijken, dus. Daarom willen we dat onze studenten leren om een goede naover te zijn in een internationale, multiculturele context.”

Belevingswereld

De digitaliserende samenleving brengt ook met zich mee dat de rol van docenten verandert. “Voor docenten is het belangrijk om aan te sluiten bij de belevingswereld van studenten en daar nieuwsgierig naar te zijn. Er is een totaal nieuwe online dimensie bijgekomen. Als docent is het dus nuttig en leerzaam om je af te vragen: wat speelt er in jullie wereld? Een voorbeeldje vanuit onze school: een tijdje geleden waren er steeds vernielingen op de toiletten. Pas na een paar weken kwamen we erachter dat die het gevolg waren van een TikTok-challenge onder studenten. Blijkbaar kreeg je punten als je wat vernielde. Natuurlijk keur ik die vernielingen af, maar ik wil hiermee alleen aangeven dat social

media en internet enorm veel invloed hebben op jongeren en dat we als school alert moeten zijn op de uitdagingen en gevaren die dat met zich meebrengt.”

Leren en lesgeven met ict

Uit de [Monitor leren en lesgeven met ict in het mbo](#) blijkt dat er nog veel te winnen is als het gaat om de digitale bekwaamheid van docenten. Zo gebruikt slechts een kwart van de docenten ict voor stagebegeleiding op afstand en maar 30 procent gebruikt digitale data om het leren van de student in kaart te brengen. Mirjam: “We maken onderscheid tussen leren en lesgeven mét ict en leren en lesgeven óver ict. Bij het eerste gaat bijvoorbeeld over hoe je het digibord gebruikt of hoe je online hulpmiddelen

‘Er waren steeds vernielingen op de toiletten. Die bleken het gevolg van een TikTok-challenge’

kunt inzetten om te differentiëren en bij het tweede bijvoorbeeld over hoe een robot of programmeertool werkt. We hebben fors ingezet op docentprofessionalisering, maar er is zeker nog werk aan de winkel. Daarom ben ik ook zo blij met het lectoraat ‘Leren met ict’ van de HAN.”

Cobotpool

Mirjam vertelt dat CIVON en RCT Gelderland in de Achterhoek een cobotpool hebben opgezet. Dat is een pool van collaboratieve robots die steeds bij een ander bedrijf worden ingezet. Bedrijven kunnen zo ontdekken wat een cobot voor hun productieproces kan betekenen. Deze trajecten worden begeleid door studenten en docenten van het Graafschap College. “Ik vind dit een heel mooi voorbeeld van hoe we allemaal – medewerkers, studenten en docenten – met én van elkaar leren. Studenten hebben vaak heel goede ideeën, dus docenten leren ook veel van hen.

Zo programmeerden studenten Smart Industry een digitaal monitoringssysteem voor een spijkerfabrikant. Voorheen werden steringen in dit bedrijf op papier bijgehouden, wat veel meer tijd kostte en waardoor er geen managementinformatie beschikbaar was. Op het eerste gezicht heeft dit misschien niet zoveel met burgerschap te maken, maar dat klopt niet. De studenten hebben zich namelijk ingelezen in de materie, geluisterd naar de fabrikant, met elkaar overlegd, samengewerkt. Allemaal vaardigheden die nodig zijn voor goed burgerschap.”

Contextrijk leren

Zo zijn er volgens Mirjam nog veel meer voorbeelden te geven van hoe burgerschap op allerlei manieren

terugkomt in het onderwijs. “Denk aan derdejaars studenten die waterputten gaan slaan in Ghana en zoveel meer leren dan alleen waterputten slaan. Of aan de inlooptagen die we organiseren voor mensen met een kleine beurs. Studenten van de horecaopleiding verzorgen dan een lekkere maaltijd en studenten van de schoonheids- en kappersopleidingen geven de mensen een make-over.” Mirjam pleit voor contextrijk leren, dus met aandacht voor maatschappelijke ontwikkelingen, zoals inclusie, verduurzaming, internationalisering en digitalisering. En voor meer aandacht voor de digitale transformatie van de school. “Daarom is het belangrijk om in verbinding te staan met bedrijven en maatschappelijke organisaties in de regio. En om de drievoudige kwalificatieopdracht in de breedte te bekijken, dus niet in afzonderlijke delen die die student moet afvinken.”

Wat is de link tussen LOB en digitaal burgerschap?

Hoewel de banen voor het oprapen liggen, blijft (digitaal) netwerken belangrijk. Dat zeggen MARGRIET OVERMEIJER, projectleider bij het [Expertisepunt LOB](#) en haar collega ELLEN HEIJNE, projectadviseur mbo. We vroegen waarom dat zo is, wat digitaal netwerken precies inhoudt en hoe dit kan helpen tegen kansenongelijkheid.

Margriet Overmeijer

“Netwerken is meer dan een baan zoeken. Het gaat ook om jezelf profileren en jezelf ontwikkelen via je netwerk”, zegt Margriet. “Waar ben ik goed in? Wat wil ik? Via je netwerk kun je over dit soort vragen sparren met bekenden.” “Ja precies, zo krijg je een beter beeld van je drijfveren en kwaliteiten. En digitale middelen maken de lijntjes om te netwerken veel korter”, vult Ellen aan.

Ellen Heijne

Bewustwording

Er zijn vijf loopbaancompetenties: kwaliteiten-reflectie, motievenreflectie, werkexploratie, loopbaansturing en netwerken. Het is voor het mbo wettelijk verplicht om aandacht te besteden aan deze competenties. Ellen vertelt dat in de [LOB-opdrachten-bank](#) op de site van het Expertisepunt LOB al behoorlijk veel opdrachten staan rondom netwerken. “Deze opdrachten zijn gratis te downloaden en te gebruiken door docenten. Maar het onderdeel ‘digitaal netwerken’, komt in de opdrachten nog niet echt aan bod. En ook in de praktijkvoorbeelden op onze site komt het nauwelijks terug. Het zou dus mooi zijn als hier meer aandacht voor komt”. Margriet: “Ja, want digitaal netwerken biedt heel mooie kansen. Voor studenten, docenten én bedrijven.”

Ontdekken

Van een stage vinden via social media tot het ontdekken van een beroep met behulp van digitale

‘Netwerken is meer dan een baan zoeken. Het gaat ook om jezelf profileren en jezelf ontwikkelen via je netwerk’

middelen. Digitaal netwerken is heel breed. “Een van de loopbaancompetenties is werkexploratie. Dit houdt in dat studenten zich een beeld vormen van mogelijke toekomstige beroepen en ontdekken welk beroep goed bij ze past. Daarvoor kunnen digitale hulpmiddelen handig zijn. Denk aan de inzet van VR-brillen, zodat studenten een goed beeld krijgen van wat een bepaalde baan inhoudt”, legt Margriet uit. Ellen: “En digitaal netwerken helpt ook bij het ontwikkelen van de andere loopbaancompetenties. Je kunt bijvoorbeeld via Instagram ontdekken wat je leuk vindt, waar je kwaliteiten liggen en wat je belangrijk vindt in je toekomstige baan.”

Kansengelijkheid

Volgens Margriet en Ellen kan digitaal netwerken ook bijdragen aan kansengelijkheid. “Zo had een student met een niet-westerse achternaam veel moeite om een stageadres te vinden. Heel schrijnend natuurlijk, maar hij liet het er niet bij zitten en besloot een leuk filmpje te maken over zichzelf, waarin hij vertelde wat hij kon en wat hij wilde. Daardoor lukte het hem wél om een stageadres te vinden. Zo’n filmpje zorgt er dus voor dat mensen verder kijken dan een achternaam”, vertelt Ellen. Margriet: “Een ander voorbeeld is dat studenten met een niet-westerse achtergrond vaak opgroeien in een netwerk van familie en vrienden met dezelfde achtergrond. Terwijl het voor hun toekomst belangrijk is om ook andere netwerken aan te boren. Dat vergroot hun kansen. Digitalisering maakt dat makkelijker.”

Digitaal burgerschap

Ellen legt uit wat de link is tussen LOB en digitaal burgerschap. “Studenten zijn zich nog niet altijd bewust van de effecten van wat ze op social media

‘Het is belangrijk dat studenten leren wat de risico’s zijn van sociale media, zeker met het oog op een stage of een baan’

posten. Zo schreef een student een keer iets negatiefs over haar stage op Facebook. Het stagebedrijf las dat en besloot dat ze niet meer terug hoefde te komen. Het is dus belangrijk dat studenten leren wat de risico’s zijn van sociale media, zeker met het oog op een stage of een baan. Margriet heeft nog een mooi voorbeeld: “In de [Netwerkplaats](#)

werken studenten, bedrijven en ondernemers uit de Achterhoek samen aan innovatieve start-ups. Daarbij speelt het internet, en dus ook digitaal burgerschap, een belangrijke rol. Student Thierry Crolla ontwikkelde via de Netwerkplaats bijvoorbeeld een eigen bedrijf: [Bombo Bikes](#). Bombo Bikes zijn hippe elektrische fietsen met de looks van Italiaanse scooters. Het bedrijf maakt veel gebruik van sociale media en crowdfunding. Via de Netwerkplaats ontwikkelen studenten dus niet alleen hun LOB-competenties, maar ook hun digitale vaardigheden.”

Van elkaar leren

“Veel studenten hebben een enorm netwerk op Instagram, maar zijn zich er niet van bewust dat je dat netwerk ook kunt gebruiken voor LOB-activiteiten.

Uit de praktijk

Op het [GRAFISCH LYCEUM](#) in Rotterdam werken ze met een digitaal profieldocument dat studenten zelf aanmaken in Adobe Express. “Onze studenten vonden het verschrikkelijk om allerlei reflectie- en ontwikkelingsverslagen te moeten schrijven. En aangezien we een visuele school zijn, hebben we het LOB-programma in een nieuw jasje gestoken. Zo zijn we gestart met Mijn Profiel. De basis daarvan is een digitaal profieldocument, waarin studenten hun ontwikkeling, kwaliteiten en skills kunnen laten zien via filmpjes, vlogs en illustraties”, vertelt SHARONNE DE WEGER, medewerker Onderwijsontwikkeling & Kwaliteit bij het Grafisch Lyceum. “Voor docenten is het een handig hulpmiddel bij de profielgesprekken. En het is mooi dat zo’n profiel na de schooltijd blijft bestaan, zodat studenten het ook kunnen gebruiken voor sollicitaties. Maar het allerbelangrijkste is dat onze studenten heel positief zijn over Mijn Profiel. Ze vinden het leuk om zich op een creatieve manier te kunnen profileren. Missie geslaagd dus.”

Over Expertisepunt LOB

Het Expertisepunt LOB is een initiatief van de VO-raad, de MBO Raad en de Vereniging Hogescholen en wordt gesubsidieerd door het ministerie van OCW. Het Expertisepunt LOB ondersteunt vo-, mbo- en hbo-scholen bij het verbeteren van de loopbaanoriëntatie, -ontwikkeling en -begeleiding van leerlingen en studenten. Op de [website](#) is allerlei nuttige informatie over LOB te vinden, zoals onderzoeken, webinars, handreikingen, mooie praktijkvoorbeelden van scholen en gratis te gebruiken LOB-opdrachten.

Meer informatie vind je op de website: expertisepuntlob.nl/tools

En docenten kunnen op hun beurt weer van studenten leren hoe allerlei apps werken, want dat weten studenten vaak beter dan docenten”, zegt Ellen. Margriet gaat verder: “Het verschilt per opleiding hoeveel kennis docenten hebben van digitaal netwerken en hoeveel aandacht ze eraan besteden. Mijn ervaring is dat dat bij creatieve of commerciële opleidingen meer gebeurt dan bij bijvoorbeeld zorg- en welzijnsopleidingen. Dus docenten kunnen zeker ook van elkaar leren. Het zou mooi zijn als dat meer gebeurt. En als er mbo-breed meer aandacht komt voor digitaal netwerken. Wij gaan dit thema bij het Expertisepunt LOB in ieder geval verder verkennen.”

Burgerschap beweegt

Jaap van Gils

Harriët Leget

Meedoen in een digitaliserende samenleving vraagt om onderwijs dat inspeelt op de invloed van technologie bij leren, leven en werken. Het thema Digitaal Burgerschap is een ruim begrip en voortdurend in beweging. De wereld verandert en jong en oud ondervindt plezier en problemen van het digitale leven. Wat moet en kan het onderwijs daarmee? Het raakt daarbij aan urgente thema 's als kansengelijkheid, digitale kloof, inclusie en participatie van iedereen. En de daarbij noodzakelijke praktische en kritische digitale vaardigheden voor ieder mens. Samen met het themateam Digitaal Burgerschap uit het programma Doorpakken op Digitalisering en een groot aantal experts en betrokkenen (zie hieronder) hebben we talloze gesprekken gevoerd, projecten gedraaid en resultaten geboekt.

Na drie jaar kennisdelen en ontwikkelen is veel materiaal, kennis en ervaring voorhanden voor het mbo. Hier zijn we heel trots op maar gaan graag verder, samen met het onderwijs.

We bedanken de leiding van het programma, en alle mensen (zie hieronder en op de achterpagina) voor hun inzet, inzichten en bijdragen bij dit thema.

Jaap van Gils & Harriët Leget

Aanvoerder en verbinder van het themateam Digitaal Burgerschap:

Alice Muller (ROC FriesePoort), Annette Verheijen (Curio), Diane Smits (Deltion), Jan Faber (MBO Raad), Jeroen de Boer (ROC Friese Poort / Fers), Leo van Ast (ROC Mondriaan), Maarten Walet (MBO Amersfoort), Maria Teresa Snelder (Zadkine), Marlies Blaauw (Noorderpoort), Paulo Moekotte (ROC van Twente), Petra Holstein (Drenthe College), Renze Tjoelker (Saxion), Trudy Vos (ROC van Twente), Zoë Visser (ROC Mondriaan).

‘De wereld verandert. Jong en oud ondervindt plezier en problemen van het digitale leven. Wat kan en moet het onderwijs daarmee?’

Het themateam Digitaal Burgerschap bedankt alle mensen die in de afgelopen 3 jaar iets hebben toegevoegd aan het thema(team):

Remco Pijpers (Kennisnet), Peter-Paul Verbeek (Universiteit Twente), Anita de Moor (Expertisepunt Burgerschap), Betül Keskin (Zadkine), Caroliene de Keijzer (Kennispunt Burgerschap), Laurance Guérin (ROC Friese Poort), Chris Holman (Noorderpoort), Anoushka Harkisoen (roc van Amsterdam), Lotte van Kempen (Curio), Robbert Schutter (Deltion), Angeliek van der Zanden (Stichting Digisterker), Yasmine Dkhissi (ROC van Twente), Karien Coppens (ecbo), Isabelle Dobbe (Kennispunt Burgerschap), Lisa Kaya – Seelen (ROC van Twente), Marit Montsanto (practoraat Mediawijsheid), Pieter Baay (onderwijs124), Lalibel Mohaupt (Wikiwijs, Kennisnet), Anne Sikken (Slimmecontent), Marith Clignet (Digisterker), Daan van Riet (werkplaats Kritisch Denken), Bas Luijten (ROC ter Aa), Jeroen van Mierlo (ministerie van OCW), Ismael Maghnouji (ministerie van OCW), Liesbeth van Zoonen (Erasmus Universiteit), Tjip de Jong, Ward van der Meiden (ROC van Twente), Marije Hoek – Kemna (ROC van Twente), Karin Vermeulen (ROC van Twente), Anouk Zuurmond (Hogeschool Utrecht), Ronald de Witte (ROC van Twente), Jettie Lensen (Expertisepunt Burgerschap), Sanne Bekkenutte (ROC van Amsterdam) en alle collega's bij MBO-Digitaal.

mbo°digitaal

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Kennisnet

beroepsonderwijs bedrijfsleven